

ШЕЙХ ӘБСАТТАР ҚАЖЫ ДЕРБІСӘЛІ, Қазақстан мұсылмандары діни басқармасының және Орта Азия мұфтилер Кеңесінің төрағасы, Бас мұфти. Қоғам және ғылым қайраткері, корнетті Шығыстанушы ғалым. Филология ғылымдарының докторы, профессор. 500-ден астам ғылыми еңбектері жарық көрген. 10-18 ғасырларда өмір сүрген Әбу-л Қасым әл-Фараби, Исмайыл әл-Жауһари әл-Фараби, Әбу Ибраһим Ысқақ әл-Фараби, Бұрхан әд-Дин Ахмад әл-Фараби, Махмад әл-Фараби, Байлақ Қыпшақи, Хасан Әли Жалайри, Махмұт Тарази, Гийас әл-Дин Жәнди, Хусам әл-Дин Сығанақи және т.б. барлығы 50-ге жуық ғалымдар мен ойшындар еңбектерін ғылыми айналымға енгізді. Ғалымның «Шәкәрім және Ислам мәдениеті» еңбегі шәкәрімтану ғылымындағы өрісті жаңа бағыт. Мақалада ғалымның дарилық танымы айқын көрініс тапқан.

ШӘКӘРІМ ЖӘНЕ ИСЛАМ МӘДЕНИЕТІ

Шәкәрім – Ислам жолымен айтсақ, нағыз тақуа мұсылман, ал ғылым тілімен айтсақ ойшыл ғалым, кемеңгер парасат иесі. Қазақ даласы ислам өркениетіне имандылығы және ақылымен нұр шашқан үлкен ғалымдар берген құтты мекен. Ал ондай даналар жұртын ізгілік жолына бастады. Бұл игі үрдіс ешқашан да үзілген емес. Еліміз тәуелсіздік алған соң халқымыз осындай имандылық жолына қайта бет бұрып, бірте-бірте рухани жаңғыру жолына түсуде. Ендігі мақсат Президентіміз Н.Ә. Назарбаевтың ұлтымыз жайлы «қазақ кеңпейіл, адами құндылықтарды бағалайтын, адам баласының бәрін бауырым дейтін кемеңгер халық» деген аталы сөзін ұстана отырып, дін мен ғылым, мәдениет пен өнерге аянбай тер төккен рухани ірі тұлғаларымыздың бай мұраларын зерделеп, жұртымен қайта қауыштыру. Сондай-ақ Елбасымыздың: «Біз – тегіміз түрік, дініміз – Ислам екенін ұмытпауымыз қажет. Ол үшін Қасиетті кітап – Құран Кәрімді психаттауды естен шығармауымыз керек», – деген парасатты сөзі әр мұсылманның жүрегінен берік орын алуы тиіс. Оның: «Біз суннит (Пайғамбар жолын ұстаған) мұсылмандармыз және осы жолдан айнымауға тиіспіз» дегені де тәуелсіздіктің сара да жарқын жолын айқындаумен қатар, Ислам дінінің түркі тектілер үшін де өте маңызды екенін көрсетіп бергені жадымыздан шықпауы қажет.

Мемлекет басшысының 1999 жылы 29 шілдеде Алматыдағы Бас мешітке келгенде: «Саясат күнде өзгереді, ал дін – мәңгілік» дегенін жұрт қазір қанатты сөз ретінде айтып жүр.

Иә, мәңгілік құндылықтарын қадірлеген халықтың ғаға болашағы зор болатындығы күмәнсіз.

Ел есімін ұмытпай, зор мақтанышпен ағайтын әлем таныған отандастарымыз Әбу Нәсір Әл-Фараби. Қожа Ахмет Йасауи, хакім Абай, дана Жамбыл секілді тағы да басқа даналарымыз қатарында данышпан Шәкәрім қажының тұратыны сөзсіз. Биыл ақиық ақынның туғанына 150 жыл толып отыр. Ол жайлы әңгіме көп. Ең әуелгі айтар сөз шәкәрімтану ғылымының қарқынды және жүйелі дамуы, екіншіден жекеленген ғалымдардың осы сала бойынша да іргелі еңбектерінің жарық көре бастауы. Үшінші, әрі ең бастысы Шәкәрімге және оның жазған шығармаларына деген халқымыздың ерекше сүйіспеншілігі. Бұл жұртымыздың өткенін білуге, оны қастерлеуге деген құштарлығын байқататын да көрсеткіш. Төртіншіден, Шәкәрімдей асылдың атын түрлі теріс пиғыллы ағымдардың өз мүддесіне пайдаланып қалуға ұмтылысы. Бұл төрт мәселе жеке-жеке тоқталуды қажет етеді.

Шәкәрімнің өмірі мен шығармашылығын сөз етуден бұрын әуелгі сөзді Абайдан бастаған ләзім. Шәкәрім – хакім Абайдың туысы, оның ақындық мектебінің ірі өкілі. Бұл ғылыми және көркем шығармашылықта имандылық жолын ту еткен мектеп. Ал ол мектеп жолын ұстағандар көп мәселелерге терен бара білген. Иmandылықтан айнымаған Абай «Алланың өзі де рас, сөзі де рас, Рас сөз еш уақытта жалған болмас», – деп халқын дұрыс бағытқа, имандылық жолына бастағаны белгілі.

Абайдың қара сөздері де қазақ халқының рухани байлықтарының бірі. Ғылым туралы ой айтқанда да Абай: «Ғылым – Алланың бір сипаты, ол – хақиқат, оған ғашықтық өзі де хақлық һәм адамдық дүр» –

деген. Осындай терен танымды Абай мектебінің ірі өкілі Шәкәрім де Ислам мәдениетінің ірі тұлғасы еді. Шәкәрім толысып, кемел кезеңге жеткенде 1912 жылы «Айқап» арқылы «Білімділерден бес түрлі сөздің шешуін сұраймын» деп жұртқа бес сауал қойғаны еске оралады. Соның біріншісі: «**Алланың адамды жаратқандағы мақсаты не?**». Бұласа маңызды сауал. Бірақ айта кетер жайт – адам баласының жаратылысы, өмірге келудегі мақсаты, тылсым табиғат сырлары, өмірдің мәні мен маңызы XIX ғасырда тек Шәкәрім қажыны ғана емес, одан көп бұрын сан ғасырлар түрлі ойшылдар мен парасат иелерін, даналар мен кемеңгерлерді толғандырып, тұңғыш ойларға жетелеген. Атақты философ, ақын Омар Хаям ол жайлы:

Келер менен кетуіміз жұмбақ біздің баяғы,
Шеше алмаған данышпан ой не теңіз?

Бұл өмірдің басы да жоқ аяғы,
Қайдан келдік, енді қайда кетеміз, –

(Ауд. Аян Нысаналин)

деп мәселенің шешімін іздеп шарқ ұрса, XVI ғасыр тарланы, гуманист, үлкен жүректі, тілекті, ақын, тарихшы ғалым Мырза Мұхаммед Хайдар Дулати (1499-1551) өзінің атақты «Жаһан наме» дастанында:

Салынғалы бері бұл жаһан керуен сарайы,
Өтеді келіп тынбай керуендер.

Ешқайсысы да білмейді қайда
Баратынын, не жол, не мекен айқын емес.

Бір-бірінің сонынан демде-дем
Жол тартып болуда бақилық.

Хабардар емес ешқашан олардан кісі,
Не болды екен ол жерде олардың ісі.

Сан мың барып бірі де оралмайды,
Барғанмен ол толып, бұл таусылмайды, –

деп толғанады.

Бұл сұрақ Мекке, Мадинаға барып парызын өтеп, Алла Тағаланың мүбарак үйі Қағбаны көріп, тауап жасап, истиғфар айтып, Жаратушы Иесіне жалбарынып тілек тілеп, рухани байып қайтқан Шәкәрім қажыны да жыл өткен сайып үлкен ойға қалдырып мазалауы заңды. Мұндай сұрақ Шәкәрім қажы және оның тұстастары ғана емес, сондай-ақ иман, өмір, ақырет, жаһан жайы бейжай қалдырмайтын рухы таза кез-келген пендені қазір де ойлантуы тиіс дейміз.

Иә, Алла Тағаланың бұл ғаламды белгілі бір мақсатпен жаратқаны хақ. Ол бір сөзбен айтқанда тіршілік иелеріне Өзін таныту. Жаратушы Иеміз күллі ғаламды өзінің құдіреті мен шеберлігінен шыққан әсем

де көркем туындыларын көрсетер ұлы көрме іспетті жаратқан. Адам баласы осы ұлы көрмедегі Хақтың құдірет қолынан шыққан әрбір туындыға қарап, олардың шынайы ұстасы мен Жаратушысын тауып, тануға тиіс. Ендеше, Алланың адамды жаратудағы ұлы мақсаты – өзінің кемелдігі мен ұлылығын паш ету.

Алла Тағала айнала қоршаған ортаны, жалпы мына жұмбақ ғаламды Өзін танытатын ғажайып сырға толы алып кітап секілді жаратқан. Ондағы әрбір нәрсе мәнісіне терен бойлап, оқи білген саналы пенде үшін өзіне тән болмыс, бояуымен Ұлы Шеберін меңзеп тұрғандай. Расында да адам баласы осынау ғалам атты кітаптың сырына үңіліп, дұрыс оқи алса сөзсіз сол арқылы Жаратушысын тапқаны. Ал осынау ғалам атты алып кітапты дұрыс түсіну үшін Ұлы Иеміз жер бетіне пайғамбарлар жіберіп, кітаптар түсіріп отырған. Соның ең қорытындылаушысы Құран Кәрімді ғажайып ғалам атты кітаптың түсіндірмесі, әрі мән-мазмұны десек, хазреті Мұхаммед (с.ғ.с.) пайғамбарымыз оны адамдарға жан-жақты түсіндіретін ұстазы деп білген ләзім.

– **Адамға тіршілік ең керекті не үшін?**

Өсілінде, Шәкәрім қажының алғашқы сұрағына берген жауабымыз бұл сауалдың да жауабы екені сөзсіз. Олай дейтініміз, Алланың адамды жаратудағы мақсаты не болса, адамның тіршіліктегі міндеті де сол болмақ.

Алла Тағала Құран Кәрімде: «**Мен жындар мен адам баласын «тег қана (мені танып), маған гибадат етсін» деп жараттым»** («Зарият» сүресі, 56 аят), – деп пендесін құлшылық үшін жаратқандығын айтады. Ал құлшылықтың мәні мен астары неде? Құлшылықтың мәні адамның Ұлы Құдірет алдындағы қайран қалуы мен тәтті болуында. Мұны бір мысалмен түсіндіріп көрелік. Кез келген атақты суретшінің табиғатты өрнектеген суретіне қарап таңданып, тамсанамыз. Оның өнерін, шеберлігін, талантын мойындап, мақтаймыз. Ал сол суретшінің суретіне бір сәт ой жүгіртелікші. Өспейді, өнбейді, төрт мезгілде түрлі құбылысқа енбейді, ағаштары жеміс бермейді, суы ақпайды, құстары сайрап, балықтары жүзбейді. Бәрі де жансыз, жасанды, көшірме!

Ал табиғат болса тамылжып тұр. Қараған сайын қарағың келеді. Көз жауын алады. Ауасын еркін жұтып, алуан гүлінің қош иісін сезінесің. Балықтары теңізде тулайды. Ағаштары жеміске толы бұтақтарын әрең көтереді. Құстар сайрайды, тыңдаудың өзі бір ғанибет! Міне, бұл ірі табиғат. Нағыз тірі сурет. Ал мұның суретшісі де, Жаратушысы да бір Алла Тағала! Сондықтан Оның ұлылығын дәріптеп, «Алла ұлық», «Аллам сен қандай ұлысың!» деп бас иіп, мадақтау – нағыз құлшылық! Мұсылмандар бес парызының бірі намаздың әр басында үнемі оқылатын «Фатиха»

(«Беташар») сүресіндегі: «Бүкіл мадақ та, мақтау да тек қана бүкіл әлемнің Раббысы – Алланың тәңірі» деген аяқтанып байыбына осы арқылы жетуге болады.

– **Адамға өлген соң мейлі не жөнмен болсын рахат-бейнет (сауап-азап) бар ма?**

Бұл сұрақ арқылы ақын өлімнен кейін өмір бар ма, онда жәннат, тозақ бола ма деген мәні терең пәлсапалық ой тастап отыр.

Өлімнен кейін жана өмір, жұмақ та, тозақ та бар. Олай дейтіміз, Ұлы Жаратушының адам баласының екі дүние бақыты үшін түсірген ақырғы кітабы – Құран Кәрімнің өлгеннен кейін қайта тірілу тақырыбын қасиетті кітабымыздың шамамен үштеп бірінде сөз қозғауы – бұл сенімнің қаншылықты маңызды екенін нұсқаса керек. Ақыреттің болатыны күмәнсіз, хақ. Шәкәрім ақынның:

«Әлемдегі діндердің түп мақсұты
Үш пәрседе бұлжымай құшақтасар:
Құдай бар, ұждан дұрыс, қиямет шын,
Еш діннің мақсұты жоқ мұнан асар», – деп

жырлаганындай тарихқа қарасақ, жалпы адам баласының бір пікірде тоғысқан мәселесі – осы ақыретке деген сенім. Адам Атадан бастап жер бетіне келіп-кеткен барлық пайғамбарлар Ұлы Жаратушының барлығы мен ақыреттің еш күмәнсіз хақ екендігін жар салса, жүрегі нұрланған күллі ғалымдар мен ұлы ойшындар бұл сенімге бекем иланып, мына жалған уақытша өмірлерінің ағысын сол бір мәңгі өмірге қарай реттеп, бағыт түзеп ғұмыр кешкен. Міне, осы ұлан-асыр тарих пен осыншама заңғар тұлғалардың ақырет турасында бір пікірде болуы – ақыреттің хақ екендігін білдіретін басқа дәлелдерге жүгінуді қажет етпейтіндей қуатты дәлел.

Ал сынақ үшін жаратылған уақытша дүниеден кейін ақыретте үлкен сот болмақ. Бұл соттың әділетті төрешісі Ұлы Жаратушымыздың өзі болып, сол жерде бәрін теңесті бағасы берілмек. Ендіше, барлық кемелдіктің шынайы иесі, патшалардың патшасы – Алла Тағала жақсыларға сауабын сыйлап, жамандарға азабын беріп, әділеттілігі мен шексіз құдіретін паш етуі үшін ақыретті жаратып, үлкен сот құруға тиіс. Иә, Алланың шексіз құдіреті мен қара қылды қар жарар әділеті ақыретті, үлкен есеп күнінің жаратылуын қалайды.

Ұлы Жаратушымыз Құран Кәрімде:

«Қиямет күні әділдік таразысын құрамыз. Ол жерде ешбір жан әділетсіздікке ұшырамайды. Істелінген іс бір хардал дәнін салмағындай болса да, оны таразыға әкеліп тартамыз. Есеп алушы ретінде біз жеткіліктіміз» («Әнбия» сүресі, 47 аят), – деп бұл дүниеде істеген әрбір ісіміздің ақыретте әділ таразымен тартылатындығын білдіреді.

Иә, ақырет сияқты екінші бір дүние жаратылмаса,

бұл пәнидегі көптеген түйін киіп сауалдар жауапсыз қалар еді. Мына дүниеде сезіліп, байқалған көптеген әсем мағына баянсызданып, күллі жаратылыс бейне бір аяқсыз қалған түсініксіз кітап болмақ. (Қ.Жолдыбайұлы)

– **Ең жақсы адам неғылған кісі?**

Ең жақсы адам әрдайым бойындағы жаман қылықты көрсі білген, мойындай алған парасатты тұлға. Қате қылықтарымен үнемі күресіп, олардың орнын кемел қасиеттерімен айырбастай білген адам. Өзі үшін емес, көбірек өзге үшін ғұмыр кешкен жан. Қысқасы, ең жақсы адам әрбір ісінде Жаратқанның ризашылығына жетуді мақсат еткен, кемел адам хазреті Мұхаммед (с.ғ.с.) пайғамбарымызды үлгі тұтқан рухы биік, талабы озық пенде.

– **Заман өткен сайын адамдардың адамшылығы түзеліп бара ма, бұзылып бара жатыр ма?**

Адам болған жерде ақ пен қара, сауап пен күнә, зұлымдық пен әділдік, бақ пен қайғы күнде жарысып қатар жүреді. Адамзат тарихына көз жүгіртсек адам қолымен жасалған небір сорақы істер, жан түршігерлік аяусыз зұлымдықтарға әрі жан сүйсіңгер адам ершілік пен мәдениетке де куә боламыз. Мұның бәрі Жаратқанның жарлығына жақындау немесе одан алшақ кетумен тікелей байланысты екені айтыпаса да түсінікті.

Қазір ғаламда бейбітшілік салтанат құрып отыр. Адамдардың көбі бейкәтер жер шарып кезіп жүр. Білім дамыған. Мәдениет өркендеген. Десек те әлі де жазықсыз жапа шегіп, қасіретке ұшырап, қаза тауып жатқан адамдар жеткілікті. Аштықтан күйзеліс құшағында жүрген мемлекеттер, білімсіз жиырма бірінші ғасырға аттаған елдер де жоқ емес.

Бұрынғы азғындықтар білімсіздіктен болса, қазіргі азғындық білімге сүйенеді. Бүгінде батыста ғылым деген желеумен дүниеге әкесіз бала әкелу «сәнге» айналды. Әйел теңдігі деген желеумен баланы анасынан, отбасын сүттей ұйыған үйлесімі мен берекесінен айыруда. Мәдениет деген айдармен қыздарымыздың кіндігін ашып, әбүйірінен айырып, мәңгі үрттікке ұшыратты. Демократия деген сылтаумен еркек пен еркек, әйел мен әйел некелесуде. Мұның бәрі тарихта болмаған азғындық. Мұның емі де қиып. Өйткені азғындық – «мәдениет», «жаңа заман талабы», «ғылым», «өркендеу», «әйел теңдігі» секілді қастерлі ұрандар тасасына жасырынған. Бұған тек Құран нұрына шомған, рухы биік иманды жандар ғана тойтарыс берсе алады. Ендіше Жаратқанның соңғы дін исламның қайта гүлденуі арқылы адамның да адамгершілігінің артатындығында сөз жоқ.

Шәкәрім қажының сол кездегі ұлт зиялыларына мұндай сауалдар қоюдағы мақсаты, аталмыш мәселелерді білмегендіктен, жауап таппай қиналғандықтан емес. Оның себебі туралы: «Құдай

жеткізсе бұл туралы жиналған сөздердің бәрін жинап кітап қылып бастырмақ талабым бар. Бұл сұраған сөздерімді халық пайдасы деп ойлаймын» – дейді халқы үшін туған қайран гуманист баба.

Шәкәрім теоло-философиялық поэзиясында да адалдық, адамдық жолының анық бастауы қайда екенін:

Бір Аллаға сиынған арам өлмес,
Кудайсыз қу қолынан іс те келмес.
Бейбіл бекем бұған белі сынбас,
Ел бұзса да адалдық өзгерілмес, – дейді.

Шәкәрім өлеңінің әр шумағының «Бір Аллаға сиынған арам өлмес» деген тармақтап басталуы кездейсоқтық емес. Шәкәрім поэзиялық шығармаларында адалдық, имандылық жолын қашанда шамшырақ етіп отырған.

Шәкәрім энциклопедиялық білімі бар данышпан тұрға еді.

Оның ғылым мен өнердегі еңбектеріне келсек, олар: «Мұсылмандық шарты», «Түрік, қырғыз-казак һәм хандар шежіресі», «Үш анық» туындылары және лирикалық һәм эпикалық шығармалары, аудармалары. Олар қазір әр қырынан зерттелуде. Ал, қажы еңбектерінің мұсылман шығысы тақырыбына келсек, ең әуелі ауызға Физули (1494-1556) акынның ізімен жазған, немесе Шығыстық белгілі нәзира дәстүрімен туындатқан, мұсылман халқының Ромео мен Джульеттасы, яғни «Нәйлі-Мәжнүн» поэмасы ілігеді. Осы шығармасының аңдату бөлімінде Шәкәрім мұсылман Шығысы жұлдыздарын құрметпен атап өтеді:

Науан, Сағди, Шамси, Физули бар,
Сайхали, Қожа Хафиз, Фирдаусилар...
Бәйгіш, елден асқан шешен болып,
Өлемге сөздің нұрын жайған солар.

Науан (1441-1501) мен Физули (1494-1556) парсы, түрік тілдерін еркін білген, осы тілдерде озық ойлы, гибратты шығармалар қалдырған заманының даналары болса, Сағди (1203-1292), Қожа Хафиз (1325-1390), Фирдауси (940-1030) Сайхали (XV ғ.), Шамси (?-1247) парсы тілді, текті ақындар-ды. Осы екі топ өкілдерін Абай, Шәкәрім сынды даланың дана перзенттері жақсы білген, олардың шығармаларына құрметпен қол созып, тіпті үйреніп, жүгініп те отырған.

Шәкәрім Ислам әлемінің осындай құдіретті ақындарын өзіне ұстаз тұтқан деуге де болады. Және өзі де осы ұстанған адамдық жолынан, ізгі іс, ізгі сөзінен, имандылығынан айнамаған.

«Шәкәрім қажының Мекке-Мадина сапарынан кейінгі жасаған өзіндік бір шығармашылық белесі бар. Ақынның бұл белді белесі әлі толық ашылып, байыппен зерттелмей келеді. Абай ағасы Шәкәрімді бір үлкен жолға салып жіберген еді. Сол қажылық сапарында қажы Семей даласына Шығыс пен Батыстан ғажайып

бір рухани көпір тартты. Гомерді, Физулиді, Пушкинді. Толстойды казак сахарасының қонағы етіп қана қоймай казакша сайратты» – деп жазады осы мәселені зерделеп жүрген көрнекті шығыстанушы-иранист ғалым, профессор Өтеген Күмісбаев.

Ол әрі қарай: «Мекке-Мадинадан кейін қажының ой әлемі жана қырылан көрніп, құлпырып шыға келді. Бұл еш бұрынғы Шәкәрім емес еді, әлем алыптарымен сырласып басқаша биіктерін тапқан, Абай армандаған Шәкәрім еді, ол Шығыс ойшылдарымен тілдесіп, нықтасып, өлеңдеріне, кара сөздеріне, эпикалық дастандарына кең құлашты арна ашып алды.

Шығыс поэзиясында бір тақырыпты бірнеше ақындардың жарысып жырлауы әбден қалыптасқан әдеби дәстүр. «Назира», «Татаббу» (Жауап) тәсілі бізде әрі зерделі зерттеу нысанасына айналған жоқ. Әлі М.Әуезов айтқан цитатаның айналасында жүрміз.

Шәкәрім Иранның Шираз қаласынан шыққан төрткүлі дүниеге машһүр шайыры Хафизге барды. аударам деп, еліктеймін деп бармады, өзгенің өзекті шынынан өз өлеңіне өрісті өрнек алып қосу үшін барды. Қазақи өлеңге сыймаған сопылық сырлардың қаймағын сыпырып алуды диттеді. Дала сонеттерін еуропалық өлең дәрежесіне жеткізіп жырлауды мансұқ етті. Мейірбандылықты, парасатты, өнерпаздықты, имандылыққа берілуді, Хакка жол іздеуді, гуманистік адами қасиеттерді Хафиздің көкірек көзімен бір тексеріп алды. Сөйтіп, таза жүректі, терең ғылымды, әділетті, махаббатты барынша құштарлықпен шыңға шығарып шырқады. Алып ақындық қуаттан туған шығармаларды дүниеге әкелді, ойшыл өз поэзиясына, біліміне, ғылымына тиянақ іздеді, тапты да.

Білімділерден бес түрлі сөздің шешуін сұраймын деген Шәкәрім сол бес түрлі сөздің жұмбағын Хафиз ғазалдарынан да қарастырды. Тумақ пен өлмектің арасындағы «Ой жемісін теремін өлгенімше», «Қазаққа қайдан болсын терең ғылым. Түбі арам айла қуған өңкей залым, ізденген бес ісімнің бірін таппай, не болды, қайғы болмай көрген күнім» деп күрсінеді ұлы ақын.

«Ақыл деген өлшеусіз бір жарық нұрды» Хафиз ғазалдарынан тауып мейірленеді, қуанады. «Бұзылмайтын шын керек» деп түйіндейді.

Қатып қалған желіннен,
Қаймағы бар бал шықты.
Қайғылы біздің көңілден,

Қайғырған сайын қан шықты – деп қазақ ақыны жүрекке терең ұялаған Хафиз ғазалдарынан қазақ көңіліне тән үндестік табады, көркем өрнектер табады. Домбыраның үстінгі ішегін Хафизге шерткізсе, төменгісі өз ішертіп шерін таркатады, имандылық пен тазалықты көкірек нұрымен тазартады.

Шәкәрімнің «Жазбаймын дәл өзінше Пушкин сөзін» деуі тектен тек емес. Осы ұстанымға берік болған

ол Пушкинге, Физулиге, Хафизге барса да бөлек сипаттағы шығарма алып қайтады. Шәкәрім ұлылармен жарысуға бейім тұрады, тегеурінді талантты сондай биіктерге жетелейді. Хафиз тұсында да ол жанашыл ірі тұлға екенін паш етті. «Оятқан мені ерте Шығыс жыры» кемелдік, ішкі сырдың толыққандылығын көрсетеді. Сондықтан да ол тәржіме еткен парсы шайырының газалдары қазақ өлеңіндей оқылады, асыл нұсқадан алған қазыналарын алтын бесікке айналдырды.

«Анық ерге жолдас бол» аудармасын алсақ та қазақтың ұғымына, жұртына жақын ойды, түйінді табамыз, оқи келе төл туындыдай боп естіледі. Сонау ХХ ғасыр басында тұрып, тәржіма тарихына терең соқпақ салып өткен Шәкәрім тәжірибесі әлі толық таратылып, зерттелген жоқ. Аудармашы мұнда да Хафизді жолма-жол құмайды, кейде асырып, кейде жеткізбей жатады. Қазақта Хафиздің сопылығын түсініп таратып таллаған, содан бері қарай соқпақ тартқан Шәкәрім ғана болса керек. Екеуі де ұлы фәлсафашы, толғанысшыл, ойшыл, сабақтаc, сосынғы ішкі үндестіктері ортақ көркем өрнектерге апарды.

Қуаныш қыл рахатта,

Қайғысыз бол, іш шарап.

Құранды оқып, ел аулап,

Тұзақ құрма сен бірақ – деп тамамдайды.

Адалдық, тазалық, адалсүйгіштік, ажзүректілік паш етіледі. Имандылықты, тазалықты, шындықты ту етіп көтереді. Сайып келгенде назирашылдық сыры, қыры Шәкәрімде өзгешелеу. Абай бекетін аттап өтпей, соны жана нұрлы жолдармен жалғастырады.

«Егер сүйікті сол бала» деп басталатын Шәкәрімнің Хафизден алған аудармасы құрылысы, сыртқы, ішкі ішкі жағынан шалыс ұйқаспен жазылған қазақ өлеңінің санатына жатады. Небәрі отыз жолдан тұрады. Хафизде бұл өлең он сегіз жолдан құралған, ұйқасы газал түрімен келген а б а в а г а . д . к а – боп келеді. Хафизде арнайы тақырып болмайды, тақырыбы газалдың бірінші жолы болып саналады.

Шәкәрім Хафизді қазақ ұғымына жақын етіп, ыңғайлап, ұлттық бітімге сәйкес етіп алады. Қазақ ақыны түпнұсқаның шеңберінен шығып, ұлттық бояу, ренді танытады, десек те, түпнұсқаның сюжетін, мазмұнын, негізгі идеясын сақтайды. Әлбетте, кейде Хафиз аудармашының ізденіс шеңберін өз ауқымында ұстап, шылбырды босата бермейді. Шәкәрім атамыз атақты мәтінді көркем меңгеріп, тұлабойына сыналап еніп отырады. Қазақ тілінің табиғи күйін, қалпын танытады.

Әрине, Шәкәрімнің көркем аудармасының тілі асыл нұсқа тілінен алшақтау отырса да, негізгі желден қашықтап кетпей қосарланып тілдеседі. Қазақ ойшыл ақынының қаламгерлік даралығы екі жақтың да бояу, ырғағын жоғалтпай тізгінді тең ұстайды. Автор

түпнұсқадағы образдарды қазақи қалыңға түсіріп, Хафиз газалының эстетикалық-көркемдік сапасын сақтап, қазақша жатық баламалар жасайды. Сөйтіп, ол өз ғасырындағы қазақ тындарманы, оқырманы үшін түпнұсқаның өрнекті ерекшелігін қазақ ұғымымен үйлестіріп барып, таңдай тұшытатын тәржіма жасайды. Қазақ қауымының ортасында лириканың жана түрін әкелді. Шығыстың, Еуропаның, орыстың поэзиясын жетік меңгерген Шәкәрім Хафиз газалының қазақ тіліндегі тың үлгісін сомдап кеткен.

«Кел, аяқшы, қымыз құй» – деп басталатын Шәкәрім тәржімасы Хафизде «Сақи, нұр шашқан шараптан құй» делінген. Парсы шайырының төрт жолы қазақ ақынында сегіз жолға айналып келеді. Аудармашы жолма-жол қайтаруды мақсат етпеген түпнұсқаны терең түсіне отырып, онымен тепе-тең жарыса біліп, өзіндік өрнек жасаған. Егер атақты атамыз Хафиздің көлеңкесінде қалып қойса, мұншалықты дербес, жатық жыр шықпаған болар еді. Хафиздегі: «Матраб бегу каф жахан шод бекам ма» деген екінші жолды Шәкәрім: «Домбырашы, тартшы құй» – деп алған. Әрине, «музыкант сөйле» десе қарасөзге ұқсап, әлсіреп кетер еді, сосын барып музыканттың орнына «домбырашыны» енгізеді, бұл тапқырлық еді, қазақ табиғатына жақындығы еді, тауып алған олжасы еді. Жазбаша аударма қалыптаспаған кезде Шәкәрім Хафиз газалдарына бағыл барып, тыңнан түрен салды. Тәржімашы қазақ тілінің ішкі мүмкіндіктерін мол пайдаланады.

«Кел, аяқшы, қымыз құйда» сом алтынның сынығындай ақын аузынан түсіп қалған мынадай жолдар бар: «Асыққа ажал келмейді. Қандай қаза көрсе де, Қонілі жанды өлмейді. Тәні жанды өлсе де». Аудармашы түпнұсқаға сүйене отырып, тыңнан жол салып, оқушысына сыйтабақ тартқандай әсер етеді. Бұл үлкен ізденістен, дара даналықтан туган өлең жолдарында Шәкәрім шебердің өзіне ғана тән қолтаңбасымен мұңдалап тұрады. Хафиздің «ғайыптан келген тілінің» құпия пернелерін дөп баса білген Ш.Құдайбердиев ұлт мәдениеті мен ұлт тілінің тұтастығын ыдыратып алмай тұтас бірген. Сонымен Хафиздің он өлеңін тікелей түпнұсқасынан тұрғызып алып, қазақ поэзиясының құрамдас бір бөлігіне айналдырған. Шәкәрім бір қолын парсы газалының биік шыңына артса, екінші қолын қазақ кизүйінен алмайды, ұлттық ерекшелік, бітімді сақтайды. Шәкәрімнің Хафизден алған әрбір аудармасы иірім, нышаны қиы күрделі құбылыс», – дейді («Жұлдыз», №7, 2008, 124-126 беттер).

Шәкәрімнің «Үш анық» атты еңбегі де болмысы бөлек терең шығарма. Шәкәрім осы туындысын: «Адам ақиқатты бас көзімен көрмейді, ақыл көзімен көреді... Өлімнен соң бір түрлі тіршілік бар. Екі өмірге

де керекті іс – ұждан. Ұждан – дегеніміз ынсап, әділет, мейірім», – дейді. Бұл, Ислам мәдениетін терең білген данышпанның сөзі.

Ұждан – Ислам ғылымының басты танымдық категориясы. Шәкәрім мәңгі мен бақиды қатар алып ой толғайды. Осы еңбегінің түйінді сөзінде ойшыл ақын: «Адам атаулыны бір бауырдай қылып, екі өмірде де жақсылықпен өмір сүргізетін жалғыз жол – **мұсылман жолы...**», – деген мәнді сөз айтқан. Бұл Шәкәрімнің ғылымдағы терең ғанымынан туған нақты тұжырым. Ислам мәдениетінің осылай мәңгілігін, жер бетіндегі адамзат атаулыны бауырласыратынын ол анық та ашық айтқан Шәкәрімнің сенімі мен таңымын біз қашанда мақтанышпен еске алып, жиі насихаттап отыруымыз тиіс.

Шәкәрім – Ислам ғұламасы, ислам мәдениетінің ірі қайраткері. Ислам имандылық пен салауаттылықтың, зиялылық пен тектіліктің тірегі, құралы әрі кепілі екенін Шәкәрім саналы өмірінде уағыздап откен. Оған дәлел ретінде «Мұсылмандық шартын» ерекше айтуға болады. Осы еңбегін: «Алла Тағала барша адам баласына бір Алла Тағаланың барлығын, бірлігін һәм өзін жаратқан иесі екенін біліп иман келтіріп, құлшылық қылысын деп жаратқан» деген имани сөзбен бастаған.

Иә, Шәкәрім хакім Абайдың ақылымен қасиетті Мекке, Мадинаға сапар да шеккен, терең білімді қажы болатын. Халық сондықтан да атын атамай Қажы ата деп құрмет көрсеткен. Шәкәрім халқына керек тек имандылық жолы екенін анық түсінген. Сондықтан да ғылымның әр саласын сөз ететін еңбектерінде Ислам ғылымының сара жолы айқын көрініс тауып жатады.

«Үш анықтың» түйін сөзінде адам атаулыны бір бауырдай етіп, екі өмірде де жақсылықпен өмір сүргізетін жалғыз жол ислам жолы деуі Шәкәрімнің дін Ислам ғұламасы екенін көрсетеді. Шәкәрімнің «Мұсылмандық шартын» жазудағы мақсаты халқының болашағын ойлағандықтан, халқына дін дұрыс жол, дұрыс бағыт көрсетуге ұмтылысы деп түсінгеніміз жөн. Бұл шығарманың ол кезде және қазір де маңызы ерекше. Оны ХХ ғасыр басында казак тілінде жарық көрген алғашқы дін оқу құралының бірі деу керек. Ол тұстағы дін кітаптардың басым бөлігі араб, парсы, түрік және татар тілдерінде болатын. Сондықтан ол тілдерде жарық көрген кітаптарды арнаулы оқу орындарында білім алған мамандар болмаса, жалпы жұртшылық еркін пайдалана алмады. Ал араб, парсы тілдерін жетік меңгерген білім иелері аз еді. Сол аздың бірі, тіпті бірегейі Шәкәрім қажы болатын. Сондықтан туған халқының алдында зор беделге ие Шәкәрім қажының «Мұсылмандық шарты» ерекше болды. Ол пайдалануға жеңіл, терең біліммен жазылған тамаша туынды. Шәкәрім оны мәніне қарай бес бөлімге бөліп,

жүйелеген:

1. Иманның мағынасы және иман сенімі (Исламның мәні);
2. Ахлақ (Ислам психологиясы);
3. Іс-харекет үкімдері (Сегіз амал);
4. Ислам негіздері (Ғибалат);
5. Қоғамдық қатынастағы шарғи талаптар (Фикһ ілімінің негіздері).

Бірінші бөлімде иманның талаптары толық қамтылған. «Иман сенімі» бүгінгідей алты шартпен емес, сол кездегі түркі тілдес халықтар пайдаланып жүрген дін оқулықтарға сәйкес жеті шартпен берілген. Атап айтқанда:

- Алла Тағаланың барлығына және бірлігіне сену.
- Иләһи кітаптарға сену.
- Алла тарапынан жіберілген пайғамбарларға сену.
- Перішгелерге сену.
- Ақирет күнінің болмағына сену.
- Барлық жақсы, жаман істер Алла Тағаланың тағдырына сену болмайтынына сену.
- Өлген соң қайта тіріліп, сұрау берілетініне сену.

Сондай-ақ, бұл бөлімде «Ажал», «Қабір азабы», «Адамның өзін-өзі тауып» тақырыптар және әһлус сүннаға қатысты бірқатар мәселелер қысқа да болса нұсқа қамтылған. Мұнда барша адамзатқа рахым етіп жіберілген хазреті Мұхаммед (с.ғ.с.) пайғамбарымыздың: «**Ең жақсы мұсылман – ахлақы (мінез-құлқы) жақсы мұсылман**», – деген хадисінде айтылған мұсылманның мінез-құлқынан, жүріс-тұрысынан, сөйлеген сөзінен, биязылық, сабырлық, байсалдылық сияқты ішкі мағынауи сұлулықтың да көрініп тұруға тиісті екені айтылған.

Шәкәрім еңбегінде осындай маңызды мәселелер көрініс тапқан. Ол кездегі оқыту жүйесінде ахлақ ілімі Ислам негіздерін үйретуден бұрын жүргізілетін. Өйткені тәрбиелік тұрғыдан жетілген мінез-құлқы иесі ғана Исламды алып жүру мен таратуда ізгілік жетекшісі бола алатын. Шәкәрім осыны терең түсініп, соның талабынан шыға алған тұлға. Бұл еңбек Шәкәрімнің шаригатқа да жетік екенін көрсетеді. «Шәкәрім және руханият мәселелері» болашақта кең қарастырылуы қажет деп білеміз.

Шәкәрім дін тарихын, ислам мәдениетін жақсы біліп қана қоймай, оны халыққа қарапайым түсінудің жолдарын да меңгерген.

Шәкәрімнің дін, шаригат мәселелерін сөз ететін еңбектері Орта Азия мұсылмандары ежелден ұстанып, келе жатқан Әбу Ханифа мазһабына (дін құқықтық мектеп, жол) түгелдей сай келеді. Соған қарап оның ислам қағидаттары бойынша білігіне де қайран қалуға болады. Қағидат демекші исламның сүнни бағытында Ханафи, Ханбали, Шафиғи, Малики секілді төрт мазһаб бар. Соның ішіндегі Ханафи мектебін бабаларымыз

осыдан мың жылдай бұрын таңдап, сол мектеп жолынан айтымай келеді. Бұл мазһаб өзінің түркі халқының салт-санасы, әдет-ғұрпына күрметпен қарауы, бүгінгі тілмен айтқанда демократиялылығымен ерекшеленеді. Сонау IX ғасырдан бастап Орта Азияда осы мектеп ілімінің беделін арттырып, өлкемізге кең таралуына үлкен үлес қосқан Бурһан ад-Дин әл-Маргинани, Шамс әл-Лимма әл-Кердери, Джалал ад-Дин ас-Сыгнаки, Шараф ад-Дин әл-Женди, Шараф ад-Дин әл-Ақили, Бурһан ад-Дин әл-Аршади, Жалал ад-Дин ас-Саффар, Шамс ад-Дин әл-Кубауи, Насафилер, Қауам ад-Дин әл-Иткани әл-Фараби ат-Түркістани, Хусам ад-Дин ас-Сыгнаки секілді ғалымдар болды. Олар қазақ жеріндегі ислами-рухани орталықтардан шықты.

Шәкәрім қажының мұндай данышпандардың еңбектерімен қаншалықты таныс екендігі бізге беймәлім. Дегенмен оның туындылары аталмыш білімпаздар мектебі аясында жазылғаны күмәнсіз.

«Мұсылмандық шартының» мән-маңызын айтып тауысу да мүмкін емес. Халық бұл дүниені қолдан-қолға алып оқыған. Ол сөйтіп бір-біріне сыйға тартылған бағалы кітаптардың біріне айналған. Кімнің үйінде «Мұсылмандық шарты» бар болса, сол үйге көрші-қоландар жиналатын. Біреуі дауыстап оқып, қалғандары тыңдап, сонынан оны талдап, өздерін рухани байытуға күш салған. Иманның үшінші шарғы Жаратушы жіберген кітаптарына сену, яғни әр кездері түрлі қауым мен халықтарға нәзіл еткен кітаптарға иман келтіру болатын. Жоғарыда Алла Тағала өз қалауымен әмір, тыйымдарды және хикметтерін құлдарына білдіру мақсатымен пайғамбарларына кітаптар түсіріп отырған дедік. Бұл дүниелер иләһи кітаптар деп аталады. Жәбірейіл (ғ.с.) арқылы пайғамбарларға уахи болған кітаптар мен сухуф (парақтар) саны – 104 парақ. Солардың оны Адамға (ғ.с.), елуі Шитке (ғ.с.), отызы Ыдырысқа (ғ.с.) және оны Ибраһимге (ғ.с.) жіберілген. Ал, нақты кітаптарға келер болсақ Тәурат – Мұсаға (ғ.с.), Зәбүр – Дәуітке (ғ.с.), Інжіл – Исаға (ғ.с.), Құран – хазреті Мұхаммед (с.ғ.с.) пайғамбарымызға нәзіл елген.

Шәкәрім «Мұсылмандық шарты» ғана емес, қайталай айтсақ поэзиялық шығармаларында да дін мәселесіне ерекше мән берген.

Бірінші, Мұса (ғ.с.) пайғамбарға түскен Тәуратқа қатысты ақын былай дейді:

Пайғамбар Мұса жолықса,
Сөйлесіп көңілім орнықса.
Адасты Жәбірейіл дер едім,
«Тәуратты» қайта толықта.

Екінші, Зәбүр түскен Дәуіт (ғ.с.) пайғамбарға:

Дәуітті көрсем ән салып,
Уанар едім қарсы алып.

Ақында қалды иманың,
Дер едім үйрет бір барып.

Үшінші, Інжіл түскен Иса (ғ.с.) пайғамбарға:
Айсаны (Исаны – Ә.Д.) көрсем егер мен,
Тірі дер ем қайта сен.
Сені құдай деді де,
Айрылды халқын дінінен.

Төртінші, Қасиетті Құран түскен хазреті Мұхаммед (с.ғ.с.) пайғамбарымызға:

Мұхаммедті көре алсам,
Сөз қатып жауап бере алсам.
Адасты молда дер едім,
Құранды үйрет келе алсам.

Бұл жерде Шәкәрім дана біріншіден әлемдік діндердің тарихын жақсы білетінін байқатып отыр. Құран Кәрімге келгенде түзету, тағы басқадай әңгіме айтпайды. Қайта хазреті Мұхаммед (с.ғ.с.) пайғамбарымызға қасиетті Құранды үйрет дейді. Оның да себебі бар еді. Исламда ғылымның, ілім, білімнің қайнар бастауы – Алла Тағала. Ғылым (Әл-Илм) – Алла Тағаланың бір сипаты, 99 көркем есімдерінің бірі. Сондықтан да Құран Кәрім Алла Тағаланың сөзі, адамзатты адамшылыққа бастайтын ғылым, сондықтан оны оқығанда дүмшеліктен ада болып, түсініп, жүрегіңмен беріліп ұю керек екенін тереңнен тебіренсе толғайды.

Екіншіден, ақынның осы өлеңдегі «Адасты молда дер едім» деген тармағына түсінік бере кеткенді жөн санаймыз. Қазақстан Ресей отарына айналған соң, бірте-бірте ата дінімізге тосқауыл қойыла бастады. Мешіттер салуға кедергі жасалынды. Ислам діні мамандарын даярлайтын медреселердің жабылуына байланысты, асыл діннің қыр-сырын білетін, сауатты имамдардың өзі де құмға сінген судай жоғалуға айналды. Халық рухани аштыққа ұшырады. Ол аз болғандай отаршылар еліміздің солтүстік аймақтарындағы бауырларымызды жоспарлы түрде шоқындыруға кірісті. Сол себепті де Шәкәрім ақын айтқандай молдалар адасып, қасиетті Құранды үйрететіндер тым азайып кетті. Ойшыл баба осы халге күйзеліп, Алла Тағалаға мінажат етіп, хазреті Мұхаммед (с.ғ.с.) пайғамбарымызға шағынып отыр.

Поэзия тілімен адамзат баласын әділ, ақиқат жолға бастайтын Ислам діні мен оның бүкіл адамзатқа ортақ асыл құндылықтарын дәріптеу ұлттық поэзиямызда күшті дамыған. Шәкәрім өмір сүрген кезде хак дініміз Исламды жырлаған ақындар аз болмаған. Мәселен, Мәди Меркішұлы деген ақын Түркістан өлкесінде өмір сүрген. Саттар Өмірзақов деген азамат оның шығармаларын Ташкентте бастырып шығарыпты. Сол ақынның «Ислам діні – хак дін» деген өлеңінен үзінді келтірейік:

Мұсылман көзді қадаған,
Дінміз мықты жараған.
Тамам хикмет жаһанға,
Мұсылманнан тараған.
...Әбу Бәкір, Разак, Фараби,
Әбуғали Сина, Араби.
Тұлама мұндай көп болған,
Хикметтер ашқан шараби.

Осы өлеңде аттары аталған [Әбу Насыр] Әл-Фараби (870-950), Әбу Әли ибн Сина (980) қазаққа белгілі болса, ал Ибн әл-Араби егеле таныс дей алмаймыз.

Ибн әл-Араби (Мухйй ад-Дин Әбу Абдалла Мұхаммед бин Әли әл-Хатими ат-Тайй (1165-1240)) ірі ислам философы, мистик ақын-ды. Ізбасарлары оны «ұлы ұстаз» деп атаған. Төрт жағынан андалусиялық ойшыл өз шығармаларын тек араб тілінде жазған. Әдетте Орта Азияда парсы ақындары болмаса, араб тілінді парасат иелері сирек аталатыны белгілі.

Әйтсе де ол Кіші Азиядағы түрік жұртына белгілі-гін. Әйткені ол онда көптеген шәкірттер қалдырған. Оның шығармасына еліктегендерден Орта Азиялық ақындар ішінде Сағад ад-Дин Ферғанидің аты аталады. Қазақ ақындары Ибн Арабидің сопылық сарындағы өлеңдерімен түрік, парсы, шағатай тілдеріндегі тәржімалары арқылы таныс болуы мүмкін.

Жақсылық нұрын шашқан Ислам дінінің құдіретін және ислам данышандарын Мәди Меркішұлы кең таратып айтады. ХХ ғасыр басында Бағыстан соққан қауіпті де қатерлі атеизмнің ызғары халқымыздың иман жолына түсуіне көп кедергі келтіргені белгілі. Тіпті Ислам дінінің тарихы мен мәдениеті, дін ауанынан алшақтап кеткен ұрпақ та өсіп шықты. Сол кездің ауыр халін Мәди ақын былай суреттеген:

Мыңан бір ғылым білмейді,
Түсінуге келмейді.
Еуропа өнері Исламнан,
Үйренді десем сенбейді.
... Болды олар зор қала,
Болдық біздер қор шала.
Сопан соңғы мұсылман,
Болып өсті қор бала.

Ақын осылайша оғаршылар қыстағына түскен заманда мұсылмандар душар болған ауыр нәубетті ашып көрсете алған. Бұл халқының тағдырын ойлаған, пағыз иманды азамат ақынның сөзі. Дәл осындай жырлар Шәкәрімде де бар:

Салынған қала жоқ,
Оқытқан бала жоқ.
Қолында өнер жоқ,
Ғылымда дана жоқ.
Көрсетін көзі жоқ,
Ұғатын сөзі жоқ.

Қазақтың бұл күнде,
Аты бар, өзі жоқ.

Қапталық тебіреніс, ашынумен айтылған өлең десеңізші бұл Шәкәрім «ұғатын сөзі жоқ» дейді. Әйткені отарлық жүйе мен оның жандайшаптары қазақтың ұғатын сөзін алып, сепіміне дақ түсірген кезең еді бұл. Әйтсе де жұртымыз Исламға деген сепімін жүрегіңде сақтай алды. жоғалтпады. Тәуелсіздікпен бірге ата дінміз қайтып оралды. Алла Тағала қолдап халқымыз зәулім қалалар ғана емес, рухани ордаларды да ұмытпай мешіт, медреселер де салып жағыр. Тәубе, шүкір! Халқына өліссезіз қызмет етіп жатқан Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев Исламның өркендеуіне де орасан ықпал етін, қамқорлық көрсетіп отыр. Елбасының бір сөзінде: «Халық өзінің ұлттық қайнарларына, иман тазалығына қайтып оралу үшін мен Кеңес өкіметі тұсында жабылып қалған жүздеген мешіттерді еліміздің мұсылмандарына қайтарып бердім», – дегені есімізде. Егемен ел болғаннан бергі он жеті жыл ішінде елімізде салынған мешіттер саны қазір 2300-ге жетті. Ендігі мақсаттардың бірегейі Шәкәрім баба армандағандай Ислам ғылымын терең білетін жоғары білімді, білікті мамандарды көптесін дайындау. Сол себептен университет пен институт, медреселер ашып, жоғары білімді де білікті мамандар даярлау қолға алынды.

Шәкәрімнің Ислам өркениетіне қатысты ой-танымы болашақта терең зерттеуді қажет етеді. Дегенмен, «Шәкәрімтану мәселелері» топтама ғылыми жинағының алғашқы бес кітабының соңғы жылдары жарық көруі қуантады.

Бұлар жеке тұлғаның шығармашылығын әдістемелік тұрғыдан жүйелі зерттеудің еліміздегі тұңғышы. Жалғасын таба берер мұндай игі істі қалыптастыру, дамыту онай шаруа емес. Шәкәрімнің көзі ірсіңде айтылған ғылыми ойлардан бастап, бүгінгі гуманитарлық ғылым салалары бойынша жарық көрген зерттеулерді жүйелеу отандық ғылымдағы салих амал. 2008 жылы «Шәкәрімтану мәселелері» топтамалық ғылыми жинағының екі кітабы, яғни алтыншы және жетінші томдары жарық көріп, ғылым жетістігіне сай жалғасын таба бермек. Ғылымдағы алғашқы қадамы қуантатын Тұрдықұл Шаңбайдың саликалы да байыпты кісі сәттілік тілейміз.

Екіншіден Шәкәрімтану саласында академик Ғарифолла Есім бастаған көптеген ғалымдардың еңбектері оқушылар қолына тиді. Шәкәрімнің философиялық ойлары, Ар білімі туралы өресі биік зерттеулер де жарық көруде.

Шәкәрімге, оның шығармаларына деген халқымыздың ынта-ықыласы ерекше. Сондықтан, Шәкәрім шығармаларының барлық басылымдары, гүрлі ғылыми мекемелерде сақталып отырған

қолжазбалары салыстырыла зерттеліп, шығармаларының толық академиялық жинағын бастыратын кез жетті. Кейінгі кезде мерейтой алдында асығыс дайындалып, жарық көріп жатқан кітаптарда қателіктерге орын беріліп кететіні де шындық. Бұл, оқырманды, жалпы Шәкәрім еңбектерін әр қырынан зерттеушілердің жаңсақ басуына жол ашады. Ал, түпнұсқамен салыстырылып, мәтінтанулық жұмыс жүргізілмеген шығармалар басқа тілдерге аударылса, жаңсақтық одан әрі жалғасып бір-біріне жамала бермек.

Тағы бір айта кетерлік мәселе Шәкәрімдей асылдың атын сматуллашылар секілді теріс пиғылдылардың пайдаланып қалуға тырысушылығы. Шәкәрім шығармалары – Ислам гуманизмінің мәйегі. Шәкәрім шығармалары халқына рухани жақын, имандылықтың бұлағы болғандықтан, оның еңбектеріне әлгі жат пиғылды ағым өкілдері тіпті де құштар. Шәкәрімнің рухани беделін сматуллашылар сияқты ұлы сопытанушысымақтар өз мақсаттарына пайдалануға бар күштерін салуда. Осы секілді әр кезеңнің келенсіз құбылыстары болатынын Шәкәрім түсінген. Сондықтан да дұрыс жолдағылардың дінін «таза дін», теріс жүргендердікі «шатақ дін» деп атаған.

Шәкәрім шығармашылығының халықты имандылыққа ұйытуда, ұлттық құндылықтарымызды түсінудегі мән-маңызы аса зор. Шәкәрім ақылға ерекше мән берген. Не нәрсені болса да терең пайымдап түсінуге тырысады. Ойланбай, азғыруға ермеуге шақырады:

Дін тазасын діннен ізде,
Дін шатағын сынға сал.
Анық айна өзіңізде,
Айда ақылды қаттырақ.

Иә, ғасырлар бойы ата-бабаң қай дінді ұстанды, ғұламаларың кім, соны зерделесең, бәрі де айнадағыдай болады. Қожа Ахмет Йасауи кім еді? Ол өзінің «Диуани хикметінде» («Даналық кітабы») не деді? Хикметгерінде нені уағыздады:

Шын ғашықты Аллаһ сүйіп пейдем деді,
Орта жолда қалмасын деп камын жеді.
Жалғаншылар дидарымды көрмес деді,
Ғашықтыққа бекем болып тұрдым, міне.

Қожа Ахмет Йасауи да «жалғаншылардан» сақтандырады. Қазақтың исламдық әдебиетінің ірі өкілі де осылай ислам жолының, Алла Тағаланың мұстақим (тура) жолының құдіреттілігін жырлаған. Мұсылман Шығысы мен тұтас түркі мәдениетіне деген ығыпқылығын да Шәкәрім өлең тілімен анық білдірген:

Жасымнан жетік білдім түрік тілін,
Сол тілге аударылған барлық білім.
Ерінбей еңбек еттім, еңбек жанды,
Жарқырап қаранғыдан күнім туып.
Оятқан мені ерте – Шығыс жыры,
Айнадай айқын болды әлем сиры, – дейді ол ағынан жарылып.

Иә, Шәкәрім мұсылман Шығысы ғылымын, поэзиясын терең білген дарын. Бұдан біраз жыл бұрын Әл-Фарабидің эстетикалық көзқарасын, Қожа Ахмет Йасауидің діни, тарихи-мәдени сипаттары жайлы жазғанмын. «Қазақ даласының жұлдыздары» (Алматы, «Мектеп», 1995) атты кітабымда оқырмандарға ғасырлар парағының арасында қалып қойған қазақ даласынан шыққан отырарлық, түркістандық, сайрамдық, тараздық, баласағұндық, женттік, сығнақтық талай данышпандарды зерттеп таныстырған едім. Ол кезде атеизмнің туы желбіреп тұрған шақ-ты. Сол себепті және белгілі жағдайларға байланысты Шәкірім шығармашылығын зерттеуге мүмкіндік болмады. Аллаға шүкір, ол кез келмекке кетті. Сондықтан, Шәкәрім және басқа да ғұламалардың шығармаларын рухани құндылықтар ретінде Ислам мәдениеті аясында тереңірек зерттейтін уақыт жетті. Шәкәрім шығармашылығын Әбу Насыр әл-Фараби немесе Қожа Ахмет Йасауи секілді тағы да басқа ғұламалар еңбектерімен салыстыра зерттеу ләзім.